ПАМ'ЯТКИ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ КУЛЬТОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ЛУЦЬКА В ЛИТОВСЬКИЙ ПЕРІОД

Жук О.М.,
доцент кафедри українознавства,
кандидат історичних наук
Луцький державний технічний університет

Описуючи релігійні пам'ятки міста Луцька литовського періоду, слід зазначити, що від найдавніших часів до кінця XVI ст. в ньому переважали пам'ятки культової архітектури православ'я. Незважаючи на те, що в першій половині XV ст. тут з'являється католицька Біскупія, до кінця XVI ст. вплив вчення Західної Церкви залишався не дуже помітним. У цей час майже на кожній вулиці м ста знаходилась одна чи декілька православних церков [9,32]. Так, в Луцьку і у передмістях цього періоду нараховувалось понад 20 церков та костелів і 4 монастирі, що також мали свої храми. Кількість храмів в певній мірі служить показником щільності заселеності території. Розподіл згадуваних в документах XVI ст. церков між різними урочищами (Луцьком і передмістями) засвідчує різке зменшення кількості населення в міру віддаленості їх від міста. Якщо в Луцьку (на острівній частині) був один Домініканський монастир з костелом і 12 православних та католицьких храмів (Іоанна Богослова, Дмитрівська, Миколи, Св.Трійці, Катерини, Якова, Петра, Лазаря, Св.Духа, Покровська, Вірменська, Св.Степана, римо-католицький костел Св.Трійці), то на околицях в міру віддалення іх від міста кількість церков зменшується. Зокрема, на Хмельнику розташовувались Пречистенський монастир і 4 церкви (Пресвятої Богородиці, Михайла, Параскеви-П'ятниці, Афанасія), на Юриздиці - Василівський монастир з церквою Георгія і церква Воскресіння, на Яровиці і Гнідаві - по одній церкві (Вознесіння і Пантелеймона), а на Красному - Спаський монастир.

У Верхньому замку знаходилась церква Іоанна Богослова, збудована у 70-х р. XII ст. Поблизу моста, ближче до Верхнього замку - церква Святого Петра, далі від неї - Святої Катерини. А неподалік від Стиру локалізувалась мурована Дмитрівська церква з дерев'яною дзвіницею на п'ять дзвонів. В Окольному місті знаходилась церква Св.Якова. Будівництво усіх цих церков слід віднести до княжої доби.

У середині XV ст. на погості церкви Св.Якова було засновано княжий шпиталь, яким опікувалися, за дорученням Свидригайла, ченці луцьких монастирів. Забудова цієї престижної ділянки досить повно простежується за судовими справами та інвентарями. Між 1505-1506 рр. погост іще діючої церкви належав луцькому старості Федору Янушевичу, який відписав власне дворище на користь своєї тітки [10, 30]. З цього приводу шпиталь згадується вдруге, вже як власність іншого господаря [12,47]. Опис Луцького замку 1552 р. відмічає церкву недіючою і називає ім'я нового власника двору - Михайла (Михайловича) Свинюського. В 1545 р. ця ділянка належала його батькові, гродському писарю Михайлу, фундатору Свинюської вежі [10,30]. Отже, локалізація церкви Св.Якова не викликає сумнівів, завдяки прив'язці до Свинюської вежі.

У Середмісті знаходилась Покровська церква - єдина пам'ятка періоду середньовіччя, що збереглась до наших днів. Вона була збудована недалеко від Стиру, у західній частині міста на вул. Покровській (пізніше - Берка Йоселевича, тепер - Караїмській). Фундатором цієї церкви, за документами, був Вітовт. Так, Л.Маслов вказує на один із актів XVIII ст., який називає її фундатором «святої памяти короля Витовта» [7,20]. На початку 1583 р. Луцьк охопила страшна пожежа, у якій постраждала Покровська церква. Однак, вже 23 лютого 1583 року богослужіння у ній відновилися. Проте в документах вона згадується як храм, що потребує невідкладного ремонту [3,99]. До останнього часу висловлювалося припущення, що церква збереглася і донині. Археологічні дослідження, проведені М.В.Малевською у 1982 р., підтвердили думку про те, що початкова церква була збудована в XIV ст. (найраніше на рубежі XIII і XIV ст., але вірогідніше за все, дещо пізніше). У XVI ст. церква вже потребувала ремонту, а в XVII ст. на залишках її стін зводиться інша церква, що повторила розмір першої [6, 9]. Зараз це - однонефна культова споруда з дещо завуженою апсидою, яка нині служить ризницею і паламарнею. Над гребенем

даху піднята на один ярус дзвіниця. Загальна довжина церкви 30,88 м. Давня частина її має склепіння з розпалубками. Найбагатший декор виступає на дзвіниці. Тут різних форм ніші, лопатки, круглі та‘з півциркулярним завершенням вікна. Стіни нефу в інтер’єрі та екстер’єр оздоблені пілястрами. Зовні вікна мають обрамлення з криволінійним завершенням. У церкві знаходилась цінна іконі, яка експонується зараз в Державному музеї українського мистецтва у м.Києві під назвою «Волинська Богоматір» [4, 104].

Храм Святої Трійці - один з найважливіших луцьких приходів, про який свідчить багато старовинних метрик і акти 1570 та 1585 рр.(під №№. 397 і 383). Він знаходився на місці, де пізніше утворився цвинтар Домініканського монастиря [9, 34].

В актах 1545 і 1587 рр. під №№ 63, 201, 315 і 402 збереглась згадка про кам’яний храм Св.Миколи, який стояв на розі вулиць Троїцької і Вірменської [9, 34]. Акт 1538 р. під № 389 містить свідчення про Афанасівську церкву, що знаходилась на острівній частині міста, яка утворюється затоками р.Стиру Пізніше на цьому місці було збудовано млин.

Оскільки населення середньовічного Луцька було багатонаціональним, то представники національних меншин (поляки, литовці, євреї, вірмени) теж споруджува свої культові споруди. Зокрема, вірмени міста, вільно сповідуючи свою християнську віру, на зразок колоній Балти, Львова та Могилева на Дністрі, звели свій храм. Найдавніша згадка про церкву Св.Степана збереглася в документі луцької вірменської громади 1445 року, який підтверджував дарування Свидригайлом села Цеперів вірменській церкві [8, 34]. Ця церква в перебудованому вигляді й досі знаходиться на вул. Паші Савєльєвої, 12. За станом на XIX ст. вона являла собою паралелепіпед завдовжки 22,25 м і завширшки від 10,67 до 10,85 м. З боків центрального вів гаря знаходилась ризниця і паламарня. Разом з вівтарем вони мали хрестове склепіння, а молитовний зал, вірогідно, плоске дерев’яне перекриття. В стінах усіх приміщень були ніші з півциркульним завершенням.

Церква була порівняно невеликою і зовні лаконічною спорудою, але відігравала значну роль у формуванні архітектурного обличчя міста, особливо з боку річки - торгівельного шляху. Серед споруд Луцька, як і краю не знайдено аналогів такого планувального рішення. Його корені сягають культових споруд Вірменії ще IV-V ст. Р.Г.Метельницький та Б.В.Колосок вважають, що найбільш рання із згадуваних в літературі дат її будівництва - 1427 р. [4, 90]. Із XVII ст. ця церква була вірмено-католицькою. Число вірмен у Луцьку щороку зменшувалось, а в 1820 р. - їх у місті не було вже жодного. В цьому ж році російський уряд закрив церкву [2, 31]. Після пожежі 1845 р. вона не відбудовувалась. На жаль, повніше реконструювати колишній вигляд цієї історичної культової споруди немає можливості, оскільки зараз це є звичайний житловий будинок, вгадати в якому первісні обриси будівлі дуже важко.

Спеціальною опікою оточує литовський князь Вітовт, як неофіт-католик, римо-католицьке населення міста та католицькі монастирі й костели. Разом з польським королем Ягайлом він фундує в Луцьку одну з найбільш ранніх культових споруд - Домініканський монастир. Орден домініканців - один з дев’ятнадцяти католицьких орденів, що в різний час проводили місіонерську діяльність на Волині. Він належить до найстаріших у краї [11, 40]. За етнічним складом ченці були переважно поляками, хоча були й італійці та німці. У 1390-1393 рр. король Ягайло, бажаючи утвердити свій перехід до католицизму, будує в Луцьку для домініканців дерев’яний кляштор і костел Діви Марії. Останній був зведений у південній частині третьої площадки острова поруч з палацом Вітовта (пізніше - вул. Домінпсанська). У 1431 р. українсько-литовський князь Свидригайло при облозі Луцька спалив дерев’яний кляштор домініканців, який згодом відбудовується.

Як і інші етнічні групи Луцька, євреї також мали свою культову споруду. Синагога була збудована у південній частині старого міста над Стиром, при дорозі на передмістя Гнідаву. Щодо часу побудови й найдавнішого призначення цієї божниці ще донедавна історики висловлювали протилежні погляди. Так, А.І.Мердер вважав, що споруда синагоги культової функції раніше не виконувала, а була збудована як оборонний замок, і що тільки згодом євреї купили цей будинок у литовсько-руських правителів чи їх намісників, які весь час відчували потребу в коштах для утримання війська в тодішніх тривожних часах. Інакше неможливо, на його думку, пояснити безпосеред-

ню близькість синагоги до найдавнішого Окольного замку і великокнязівських палат Вітовта. Дослідник XIX ст. О.Левицький навіть згадує про виявлення фундаментів стіни, що ніби-то з'єднувала цей, висунутий на захід форт з рештою фортифікацій Луцька [5, 8]. Місцеві євреї оповідали йому легенду, за якою начебто ця божниця збудована (чи надана їм) 500 років тому за короля Казиміра, про що є й напис на одному камені на вежі [5, 8]. Професор О.Левицький цей напис знайти не зміг. Але бачив його у 1886 р. В.Б. Антонович. Цей напис був зроблений єврейською мовою і містив хронологічну дату, що відповідала часам князювання Казимира Ягеллоновича (став на престол 1447 р.) [5, 8]. Польський дослідник історії середньовічного Луцька М.Малюшинський заперечує думку про те, що Сигизмунд III віддав старий арсенал, збудований Вітовтом в 1380 році євреям під синагогу [12, 55]. Пролила світло на це питання публікація двох привілеїв польського короля Сигизмунда III, виданих 1626 й 1628 рр. У першому з них сказано, що дозволяється будувати «школу таку ж велику та високу, якою стара була», на тому ж місці, де теперішня школа стара стоїть [4, 101]. Другий документ від 5 серпня 1628 р. підтверджує попередній королівський привілей і дає дозвіл на закінчення божниці [7,37]. З цього випливає, що в Луцьку синагога існувала й раніше як культовий центр місцевих євреїв, що було характерним для усіх національних общин.

Люстрації XVI-XVIII ст. не подають відомостей про цю будівлю, з чого можна зробити висновок, що в другій половині XVI ст. вона вже була синагогою. Відкритим (виходячи із відомих джерел) залишається лише питання про те, чи найдавніша синагога була збудована євреями, чи куплена ними у литовсько-руських князів.

У передмісті Хмельнику, там, де пізніше було зведено Тринітарський кляштор, існувала Михайлівська церква, що згадується в актах 1583 р. під № 389 [7, 34]. Уніати оволоділи цією церквою і пізніше віддали її тринітаріям. В цьому ж акті говориться про церкву Різдва, яка стояла неподалік Михайлівської. П'я гницька церква, що знаходилась на вул. П'ятницькій (пізніше - Торговій, тепер - Лесі Українки) була побудована на пагорбі, протилежному Пречистенському монастирю [7,34]. Цей пагорб колись називали Святою Гіркою. Неподалік від П'ятницької, на тому місці, де пізніше знаходився кляштор Бернардинів, знаходилась Георгіївська церква. Далі, в тій частині міста, що називалась Булакою, на хуторі Грановський, князь Василько Романович побудував Василівський монастир. Монастир цей знаходився при в'їзді в Луцьк [1, 53].

Отже, в Луцьку в період входження його до складу Великого князівства Литовського (кінець XIV ст.-1569 р.) переважали православні церкви, більшість з яких була збудована ще в княжий період. Разом з тим будувались культові споруди національних меншин, представники яких населяли середньовічний Луцьк.

ЛІТЕРАТУРА

1. Девятисотлетие православия на Волыни (992-1892 гг.). - Ч.П. Статистические сведения о приходах Волынской епархии.-Житомир: Типо-Литография Е.П.Льва, 1892. - 1223 с.
2. Дублянський А. Луцьк. Історичний нарис з передмовою автора й ілюстраціями. - Луцьк: Накладом Романа Колоса, 1934. - 32 с.
3. Гаврилюк О.Н. Сторіни історії Покровської церкви в Луцьку // Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. - Т.25. - Ч. 2 /Голов.ред.М.Ю.Кострица - Житомир: П.П. М.Г.Косенко, 2002. - С.98-102.
4. Колосок Б.В., Метельницький Р.Г. Луцьк: архітектурно-історичний нарис. - К.: Будівельник, 1990. - 192с.
5. Левицкий О.И. Луцкая старина.-Киев: Типография Императорского университета Св.Владимира В.И.-Завадзкаго, 1891. - 38 с.
6. Малевская М.В. Отчет об археологических раскопках за 1982 г. - 20 с. // Архів Луцького державного історико-культурного заповідника. - № 135.
7. Маслов Л. Архітектура старого Луцька. - Львів, 1939. - 51 с.
8. Олійник О. Церква св.Стефана в Луцьку // Пам'ятки України. - 1993. - № 1-6. - С.33-34.
9. Перлштейн А. Луцк и его древности // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. Кн.9. - М.: Университетская типография, 1851. - С.29-38.
10. Сайчук Б. Топографія церковних погостів на обширі луцьких замків та їх забудова // Архітектура Волині: історія та сучасність. Тези конференції в м.Луцьку (Україна). - Київ, 1992. - С.28-33.
11. Шинкар С.І. Луцький домініканський кляштор // Матеріали XL наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського держуніверситету. Частина 2. - Луцьк, 1994. - С.40-42
12. Maluszynski M. Juck w wiekach średnich. - Juck, 1939 - 77 s.

Жук О.М. Пам'ятки монументальної культової архітектури Луцька в литовський пе-

ріод. У статті досліджуються православні культові споруди та культові споруди національних меншин, які знаходились на території міста та передмість в період його входження до складу Великого князівства Литовського (з кінця XIV ст. до 1569 р.). Прослідковується локалізація, історія спорудження та еволюція, подається характеристика культових споруд.

Zhuk O.M. The monuments of the monumental cult architecture of Lutsk in Lithuania's period.

The orthodox cult structures and cult structures of the national minority that were on territory of the city and suburbs during its presence in structure of Great Principality Lithuanian (from the end of XIV century till 1569 year) are investigated in this article.

In the article the characteristic of the cult structures is given and also their localization, history of a structure and evolution is traced.

ВИЗНАЧНІ ПИСЬМЕННИКИ-ЕМІГРАНТИ ВОЛИНІ

Замашна С.М.,

викладач

Рівненський державний гуманітарний університет

Волинь багата визначними іменами. Серед них О.Стефанович вирізняється як один із яскравих українських поетів. Він народився на Волині, 1922 року виїхав до Чехословаччини. Там і реалізувався як поет.

Історія літератури багата прикладами того, як митці стають творцями національної культури за межами рідної землі. Наприклад, Байрон писав твори у Греції, Кіплінг - в Індії, Овідій - далеко від Риму.

На теренах еміграції О.Стефанович посів одне з провідних місць серед представників «Празької школи». В основу естетичної концепції цього літературного об'єднання лягло прагнення поетів сформувати новий тип україн ця, людину чуттєву, інтелектуальну, сильну, з волею до життя.

Перші друковані твори О.Стефановича наповнені пам'яттю про рідний край, романтично-символічними елементами, взятими з волинського фольклору. Про це свідчать «Волинські сонети» поета. В них автор талановито відтворив краєвиди, осінні пахощі та дух Волині. Історіософізм та національний творчий пафос «Празької школи» яскраво проявилися у таких творах О.Стефановича, як «Плач Ярославни» та «Київ». У них потік поетичної свідомості автора пливе назад у княжу добу, коли:

Йшов Батий на нього (Київ) і не двічі,
Та зникав туманом примар...

В образі богатиря Іллі Муромця поет зобразив Україну на роздоріжжі Європи й Азії, у тогочасній концепції протиборства культури і дикого хаосу. У роки Другої світової війни у поезії О.Стефановича значне місце посідають філософсько-містичні роздуми та опис кінця світу, що особливо яскраво звучить у творах «З Апокаліпси» і «День гніву».

О.Стефанович - майстер техніки вірша. Його невтомна праця над удосконаленням рими та ритмомелодики виливалися у густий звукопис:

Голодних вітрів голосіння,
Холодних дощів росіння,
Бесплодні сльози просіння...
Поро осіння!

1949 року поет переїхав до США. Там від підготував збірки «Stephanos II» і «Кінцесвітнє», яка стала останньою. В ній автор найбільше розкрився як поет-філософ:

... Поруч хай вітер буде
А в далині -мета.
Чорно кругом чи біло,